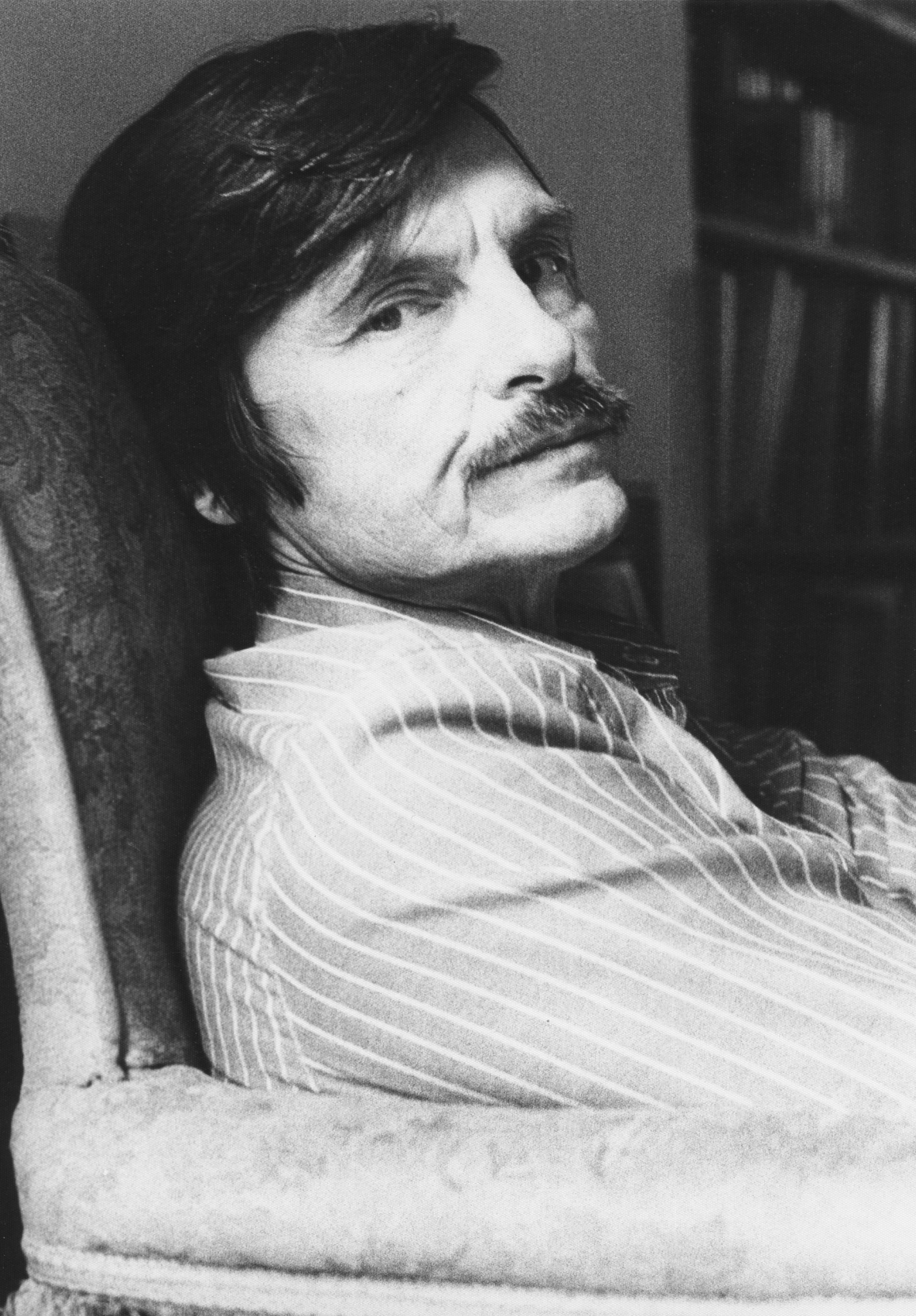

JŽANGA

Kadaise, prieš gerus dvidešimt metų, žymėdamasis pirmuosius būsimos knygos apmatų, dažnai abejodavau ir dvejojau: ar išvis verta jos imtis? Gal verčiau tiesiog vieną po kito sukurti filmus, praktiškai sprendžiant abstrakčias problemas, kurios dažniausiai kyla dirbant?

Mano kūrybinė biografija dėlėjosi ne itin sėkmingai. Ilgos prastovos tarp filmų pavirsdavo kankinamu laisvalaikiu, kai, neturėdamas ką veikti, galėjau svarstyti, kokio tikslo siekiu savo darbuose, kuo kinas skiriasi nuo kitų menų, kokia man atrodo jo galimybių specifika – ir palyginti savo patirtį su kolegų patirtimi ir pasiekimais.

Skaitydamas ir gilindamasis į kino istorijos veikalus priėjau prie išvados, kad jie manęs netenkina, žadina norą ginčytis ir siūlyti savą kino kūrybos problemų ir tikslų sampratą, kad profesijos principų suvokimas ir noras išsakyti savą pagrindinių jos dėsnių supratimą dažniausiai formuojasi atsisitraukiant nuo žinomų man kino teorijų.

Būtinybė kuo išsamiau pasisakyti šiuo klausimu tolydžio brendo ir gana dažnai susitikinėjant su žiūrovais pačiose įvairiausiose auditorijose. Atkaklus jų troškimas suprasti mano filmų išgyvenimo prigimtį, gauti atsakymus į begalę klausimų, skatino mane galų gale paieškoti pasklidų ir chaotiškų savo minčių apie kiną ir apskritai apie meną bendro vardiklio.

Turiu pripažinti, su didžiuliu dėmesiu ir susidomėjimu, kartais krimsdamasis, kartais, priešingai, pernelyg entuziastingai, skaitau žiūrovų laiškus, kurie per visus mano darbo Rusijoje metus pavirto įspūdinga šūsni man skirtų klausimų ir visokios rūšies abejonių.

Neįstengiu susiturėti nepateikęs pačių būdingiausių, atskleidžiančių ryšio (kartais įvardintino kaip visiškas nesupratimas!) su savo auditorija ypatybių.

„Pažiūrėjau Jūsų filmą „Veidrodis“, – rašo inžinierius konstruktorius iš Leningrado, – žiūrėjau iki galo, nors jau po pusvalandžio man smarkiai įsiskaudėjo galva nuo uolių pastangų įsigilinti ir bent šį tą suprasti, kaip nors susieti veikėjus, įvykius ir prisiminimus. Mes, vargšai žiūrovai, prisižiūrime visokių filmų: gerų, prastų, labai prastų, įprastų ir ganėtinai originalių. Tačiau visus juos įmanoma suprasti, žavėtis jais arba atmesti, bet šitas?!“ Įrengimų inžinierius iš Kalinino irgi neapsakomai pasipiktinęs: „Prieš pusvalandį pažiūrėjau filmą „Veidrodis“. Nieko sau!!! Drauge režisieriau! Ar pats jį matėte? Man regis, laikyti šį filmą normaliu negalima... Linkiu jums didelių kūrybinių laimėjimų, tačiau tokių filmų nereikia.“ Ir dar vienas inžinierius, bet jau iš Sverdlovsko, nepajėgia sutramdyti savo tūžmingo nepritarimo: „Kokia bjaurastis, koks šlamštas! Tfu, kaip šlykštu! Jūsų filmą laikau tuščiu šūviu. Žiūrovo jis nepasiekė, o tai svarbiausia.“ Šitas inžinierius net reikalauja kinematografijos komiteto vadovų atsakomybės: „Tenka tik stebėtis, kaip žmonės, atsakingi už filmų demonstravimą čia, SSRS, gali daryti tokias klaidas.“ Savosios kinematografijos komiteto

vadovybės pateisinimui pasakysiu, kad tokias „klaidas“ ji darydavo labai retai, vidutiniškai kartą per penkerius metus, o mane, gaunantį tokius laiškus, būdavo, net apimdavo neviltis: iš tikrųjų, kam ir kodėl aš dirbu?..

Šiek tiek viltingiau nuteikdavo kita žiūrovų kategorija ir jų laiškai, taip pat kupini nesupratimo, tačiau bent jau nuoširdaus noro išsiaiškinti, kas vyksta ekrane. Tokie žiūrovai rašė: „Neabejoju, aš ne pirma ir ne paskutinė kreipiuosi į Jus prašydama padėti *suprast* Jūsų filmą „Vedrodis“. Pavieniai epizodai labai puikūs, bet kaip juos susieti į visumą?“ O kita žiūrovė iš Leningrado man rašė: „Nesu pasirengusi suprasti šį filmą nei formos, nei turinio aspektu. Kodėl taip yra? Sakyti, kad visai neišmanau kino, negalima... Mačiau ankstesnius Jūsų darbus – „Ivano vaikystė“ ir „Andrejų Rubliovą“. Ten viskas buvo suprantama. O čia – ne... Prieš rodant filmą, reikėjo žiūrovus parengti. Po filmo peržiūros lieka apmaudas dėl savo bejėgystės ir pilkumo. Gerbiamasis Andrejau, jeigu atsakyti į mano laišką negalėsite, bent jau praneškite, kur galima pasiskaityti apie šį filmą...“

21

Deja, tokiems korespondentams patarti neturėjau ką, – jokių publikacijų apie „Vedrodį“ nebuvo, jei neminėsime viešo šito filmo apkaltinimo neleistinu „elitarizmu“, kurį išsakė mano kolegos Goskino² ir Kinematografinių sąjungos posėdyje ir paskelbė žurnalas „Iskusstvo i kino“. Tačiau ne viskas buvo taip beviltiška – vis atsirasdavo argumentų, ganėtinai aiškiai parodančių, jog yra žiūrovų, laukiančių mano filmų ir juos mėgstančių. Tik niekas nenorėjo ar nebuvo suinteresuotas pagelbėti, kad užsimegztų glaudesnis mano ryšys su tais žiūrovais. Vienas FIAN³ darbuotojas persiuntė man žinutę, publikuotą instituto sienlaikraštyje:

„Ekranuose pasirodęs Tarkovskio filmas „Vedrodis“ susilaukė didžiulio susidomėjimo tiek FIAN, tiek ir visoje Maskvoje. Toli gražu ne visiems norintiems pavyko pakliūti į susitikimą su režisieriumi (tarp pastarųjų, deja, buvo ir žinutės autorius). Mes neįstengiame suprasti, kaip kino metodais

2 Goskino – государственный комитет по кинематографии (rus.). – SSRS valstybinis kinematografijos komitetas; vadovavo filmų gamybai ir juos cenzūravo.

3 ФИАН – физический институт им. П. Н. Лебедева Российской академии наук (rus.). – Rusijos mokslų akademijos P. Lebedevo fizikos institutas.

Tarkovskiui pavyko surėsti tokį gilų filosofinį kūrinį. Įpratę, jog kinas – visada fabula, veiksmas, personažai ir įprastas „happyend’as“, žiūrovai mėgina tų pačių komponentų ieškoti ir Tarkovskio filme, o jų neradę, dažnai išeina nusivylę.

Apie ką šis filmas? Apie žmogų. Ne, ne konkrečiai apie tą, kurio balsu už kadro kalba Inokentijus Smoktunovskis. Šis filmas apie tave, tavo tėvą, senelį, apie žmogų, kuris gyvens po tavęs ir kuris vis tiek „Tu“. Apie žmogų, kuris gyvena Žemėje, yra jos dalis, o Žemė yra dalis jo paties; apie tai, kad žmogus savo gyvenimu yra atsakingas praeičiai ir ateičiai. Šį filmą reikia tiesiog žiūrėti, klausytis Bacho muzikos ir Arsenijaus Tarkovskio eilėraščių; žiūrėti, kaip žiūrime į žvaigždes, į jūrą, kaip gėrimės peizažu. Matematinės logikos čia nėra, ir ji nepaaiškintų, kas yra žmogus ir kokia jo gyvenimo prasmė.“

Turiu prisipažinti: net tada, kai mano darbus girdavo profesionalūs kritikai, jų koncepcijos ir požiūriai dažnai mane nuvildavo ir suerzindavo – šiaip ar taip, neretai apimdavo jausmas, kad tie kritikai mano darbui iš esmės liko abejingi arba pasirodė bejėgiai, gyvą ir nuoširdų žiūrovų suvokimą pakeisdami klišėmis, perimtomis iš kasdienių kinotyrimų pasisakymų ir apibrėžimų. Kai gaudavau laiškus, o kartais tiesiog susitikdavau su žiūrovais, paveiktais mano filmo įspūdžio, kai skaitydavau jų laiškus išpažintis, pradėdavau suprasti, kodėl dirbu. Kad pajusčiau savo tikrąjį pašaukimą. Galų gale, pareigą ir atsakomybę žmonėms... Niekada negalėjau patikėti, jog menininkas gali kurti tik sau, tvirtai žinodamas, kad jo kūriniių niekam ir niekada nereikės... Bet apie tai vėliau...

Žiūrovė iš Gorkio man rašė: „Ačiū Jums už „Veidrodį“. Mano vaikystė buvo tokia pati. Tikrai kaip Jūs apie tai sužinojote?

Buvo toks pat vakaras ir griaudėjo... „Galka, išvyk katę!“ – šaukia močiutė... Kambaryje tamsu... Ir taip pat geso žibalinė lempa, ir visą sielą užpildė motinos Laukimas.

...O koks nuostabus Jūsų filme sąmonės prabudimas, vaiko mintys!.. Ir kaip teisingai parodyta, Viešpatie... juk mes tikrai nepažįstame savo motinų veidų. Ir kaip paprasta. Žinote, salės tamsoje, žvelgdama į Jūsų talento nušviestą drobės gabalą, aš pirmą kartą gyvenime pasijutau nesanti vieniša...“

Mane patį taip ilgai įtikinėjo, jog mano filmai niekam nereikalingi ir nesuprantami, kad tokie prisipažinimai sušildydavo sielą, suteikdavo darbui prasmės, stiprino tikėjimą, kad esu teišus ir kad savo kelią pasirinkau ne atsitiktinai.

Vienos Leningrado gamyklos darbininkas, vakarinio instituto studentas, man rašė: „Dingstį Jums parašyti suteikė „Veidrodis“, filmas, apie kurį net negaliu kalbėti: aš juo gyvenu.“

Didelė vertybė – gebėjimas išklaustyti ir suprasti... Juk toks ir yra žmoniškųjų santykių pagrindas: gebėjimas suprasti ir atleisti žmonėms už jų atsitiktines nuodėmes, natūralias nesėkmes. Jeigu dviem žmonėms nors kartą pavyko pajusti tą patį, jie visada galės vienas kitą suprasti. Net jeigu vienas jų gyveno mamutų laikais, o kitas – elektros amžiuje. Ir Dieve duok, kad žmonės suprastų ir jaustų tik bendras humaniškas paskatas – savas ir svetimas.“

Žiūrovai mane gynė ir drąsino: „Rašau Jums įpareigotas grupės skirtingų profesijų žiūrovų, kuriuos su autoriumi sieja pažintis ar draugystė.“

Iškart noriu pranešti, kad gero Jums linkinčių žmonių ir Jūsų talento gerbėjų yra kur kas daugiau, negu gali pasirodyti skaitant žurnalo „Sovietskij ekran“ statistinius duomenis. Išsamių duomenų aš neturiu, tačiau nė vienas iš plataus mano pažįstamų ir jų pažįstamų rato niekada nėra atsakinėjęs į jokių specialių filmų vertinimo klausimus. O į kiną jie eina. Tiesa, nedažnai. Tačiau Tarkovskio filmus žiūri mielai. (Gaila, kad Jūsų filmai taip retai pasirodo.)“

Но, может быть, наличие интуиции и в художественном и научном творчестве сближает эти, на первый взгляд противоречивые способы освоения ~~кружающей нас действительности?~~

Конечно, интуиция и в том и другом случае играет огромнейшую роль. Но интуиция в случае научного творчества не то же самое в научном ~~исследовательском~~ исследовании.

Так же как и ~~эта~~ термины ~~возникают~~ понимание совершенно не одно и тоже в этих двух сферах.

Понимание в научном смысле - ^{содержание} ~~информация~~ на логическом, логическом уровне, интеллектуальный акт ^{идеально} ~~идеально~~ сродни процессу доказательства теоремы.

Понимание художественного образа - ^{прекрасного в эстетическом смысле,} приятное, ^{на высшем,} а иногда и сверхчувственном уровне.

Интуиция ученого, + даже если она сродни озарению, вдохновению всегда ^{логического пути.} ~~исключает~~ ~~обозначение~~ ~~логические~~ ~~пути.~~

В том смысле, что ^{логические} ~~варианты~~ ~~рассуждения~~ на основании ^{информации} ~~информации~~ ~~не~~ ~~проставляются~~ ~~от~~ ~~начала~~ ~~до~~ ~~конца~~, а ~~подразумеваются~~, ~~имеются~~ ~~в~~ ~~памяти~~, ~~не~~ ~~учитываются~~, как пройденный этап.

Это есть ~~обозначение~~ ~~смыслов~~ ~~на~~ ~~основании~~ ~~знания~~ ~~законов~~ ~~в~~ ~~той~~ ~~или~~ ~~иной~~ ~~области~~ ~~научного~~ ~~знания~~.

И как бы ^{казалось} ~~интуитивное~~ ~~открытие~~ ~~новое~~ ~~и~~ сделано по ^{научное} ~~вдохновению~~ ~~смысла~~, вдохновение ученого ~~никогда~~ ~~общего~~ ~~не~~ ~~имеет~~ ~~вдохновения~~ ~~потряса~~. Ибо эмпирический процесс ^{знания} ~~при~~ ~~помощи~~ ~~интеллекта~~ ~~не~~ ~~может~~ ~~быть~~ ~~объяснен~~ ~~пониманием~~ ~~художественного~~ ~~образа~~, ~~единого~~, ~~неделимого~~ ~~возданного~~ ~~и~~ ~~существующего~~ ~~на~~ ~~ином~~, ~~не~~ ~~ментальном~~ ~~уровне~~. Просто ~~следует~~ ~~договориться~~ ~~о~~ ~~терминах~~.

Tiesą sakant, gaila ir man... Todėl taip norisi suspėti išsikalbėti ir iki galo pasakyti viską, kas, regis, svarbu ne vien man.

Mokytoja iš Novosibirsko man rašė: „Niekada neskelbiau savo įspūdžių knygų ir filmų autoriams. Bet šis atvejis ypatingas: pats filmas išlaisvina žmogų iš nebylostės prakeiksmo, kad jis galėtų apvalyti sielą ir smegenis nuo rūpesčių ir tuščių minčių balasto. Dalyvavau filmo aptarime. „Fizikai“ ir „lyrikai“⁴ vieningai sutarė: filmas humanistinis, sąžiningas, reikalingas, ačiū autoriui. Ir kiekvienas iš pasisakiusių kalbėjo: „Šis filmas apie mane...“

Dar vienas laiškas: „Jums rašo senas žmogus, jau pensininkas, tačiau besidomintis kino menu, nors profesiniu požiūriu labai tolimas menui (esu radijo inžinierius).

Jūsų filmas mane sukrėtė. Jūsų talentas įsiskverbti į suaugusiojo ir vaiko jausmų pasaulį, sužadinti pasaulio grožio, o ne dirbtinių jo vertybių pajautimą, priverst žaižaruoti kiekvieną daiktą, kiekvieną filmo detalę paversti simboliu, pakylėti iki filosofinio apibendrinimo ir, pasitelkus minimalias vaizdavimo priemones, kiekvieną kadrą pripildyti poezijos ir muzikos... Šie bruožai būdingi Jūsų ir tik Jūsų kalbos manierai...

Labai norėčiau spaudoje pasiskaityti Jūsų samprotavimų apie šį filmą. Labai gaila, kad Jūs retai pasisakote spaudoje. Esu įsitikinęs, Jūs turite ką pasakyti!“

Tiesą sakant, priskiriu save prie žmonių, gebančių formuluoti mintis, juoba polemikoje (ir visiškai sutinku su požiūriu, kad tiesa gimsta ginčiuose). Visais kitais atvejais esu linkęs pasinerti į kontempliatyvią būseną, kuri veikiau atitinka metafizinius mano charakterio polinkius, yra energingo, kūrybiško mąstymo proceso priešprieša ir teikia tik emocinę medžiagą daugmaž darnioms konstrukcijoms, idėjoms ir koncepcijoms.

Epistolinis ar tiesioginis kontaktas su žiūrovais vienaip ar kitaip skatino mane imtis šios knygos. Šiaip ar taip, dėl nieko nepriekaištausiu tiems,

4 Skirstymas į „fizikus“ ir „lyrikus“ atsirado šeštajame dešimtmetyje: vadinamieji fizikai kvestionavo meno svarbą modernioje visuomenėje, o „lyrikai“, priešingai, akcentavo meno ir grožio patyrimą kaip vieną esminių žmogaus poreikių.

kas pasmerks mane, kad nusprendžiau pasinerti į abstrakčias problemas, lygiai kaip nėra mažai nenustebsiu sulaukęs ir geranoriško kai kurių skaitytojų entuziazmo.

Darbininkė iš Novosibirsko man rašė: „Per savaitę Jūsų filmą mačiau keturis kartus. Ir ėjau ne šiaip žiūrėti, o kad nors kelias valandas galėčiau pagyventi tikrą gyvenimą, su tikrais menininkais ir tikrais žmonėmis... Visa, kas kankina mane, ko stinga, ko ilgiuosi, kuo piktinuosi, nuo ko pykina, kas dusina, nuo ko šviesu ir šilta, kuo gyvenu ir kas mane žudo – visa tai, lyg veidrodyje, mačiau Jūsų filme. Pirmą kartą filmas man tapo *tikrove*, štai kodėl – einu į jį *pagyventi*.“

Didesnio supratimo neįmanoma tikėtis! Mano pati didžiausia svajonė visada buvo troškimas, niekam neperšant savo požiūrio, išsakyti savo filmuose maksimaliai atvirai ir iki dugno. Bet jeigu tavo pasaulėjautą ir kitas priima kaip savastį, ar gali būti didesnis stimulus dirbti!

26 Viena moteris persiuntė man dukters jai rašytą laišką. Visą kūrybos prasmę, jos komunikacines funkcijas ir galimybes ta mergaitė nuostabiai išsamiai išreiškė pačiu subtiliausiu lygmeniu.

„Kiek žodžių moka žmogus? – rašo ji savo motinai. – Kiek panaudoja savo kasdienėje kalboje? Šimtą, du, tris? Mes aprenčiame žodžiais jausmus, mėginame jais išreikšti sielvartą, džiaugsmą, kiekvieną jausmų krustelėjimą, – tai, ko iš esmės išreikšti neįmanoma. Romeo kalbėjo Džiuljetai nuostabius žodžius, labai ryškius ir raiškius, bet argi jie išreiškė bent pusę to, dėl ko širdis buvo pasirengusi iššokti iš krūtinės, kas gniaužė kvapą ir vertė Džiuljetą pamišti viską, išskyrus meilę?“

Yra kita kalba, kita bendravimo forma: bendravimas jausmais, vaizdais. Toks kontaktas įveikia atskirtį, sugriauna sienas. Valia, jausmas, emocijos – štai kas griauja kliūtis tarp žmonių, kurie anksčiau stovėjo abipus veidrodinio stiklo, abipus durų... Ekranu rėmai išsiplėčia, ir pa-

saulis, anksčiau nuo mūsų atitvertas, įeina į mus ir tampa realybe... Ir tai pajuntame jau nebe per mažąjį Aleksejų, o pats Tarkovskis tiesiogiai kreipiasi į žiūrovus, sėdinčius kitoje ekrano pusėje. Mirties nėra, yra nemirtingumas. Laikas vientisas ir nedalomas, kaip pasakyta viename eilėraštyje: „Prie stalo ir seneliai, ir anūkai...“ Beje, mama, šį filmą aš priėmiau daugiau emociškai, nors puikiai įsivaizduoju ir visiškai kitokį būdą. O tu? Prašau, parašyk man...“

Šiuo rašiniu, brendusiu dėl užsitęsusio nedarbo (kurį neseniai per prievartą nutraukiau, mėgindamas pakeisti savo likimą), nesu linkęs nieko mokyti, piršti savo požiūrio. Ši knyga padiktuota siekio visų pirma pačiam prasilažti pro šito jauno, nuostabaus ir dar taip menkai ištyrinėto meno galimybių tankmes – kad ir save atrasčiau jame kiek įmanoma nepriklausomai ir pilnai.

28 Labai svarbu ir tai, kad kūrybos neįmanoma įsprausti į amžinai teisingų formalių dėsnų Prokrusto lovą, o toji kūryba, neatskiriama nuo bendros pasaulio įprasminimo užduoties, begale ryšių ir aspektų susieja žmogų su gyva veikla ir begaliniame sėkmingo pažinimo kelyje nepaniekina ir kuklaus mėginimo – galų gale sudėlioti išsamų žmogaus gyvenimo prasmės suvokimo paveikslą.

Gana sekliame kino teorijų ir koncepcijų upeliuke, siekiant išsiaiškinti kai kuriuos kino dėsningumus, gali būti reikšminga net ir smulkmena, ir tai skatina mane apie tai pasamprotauti.